

nišką karšinčių gyvenamosios patalpos pavadinimą *prýšinė* vartoja pietų žemaičiai: *Sūnus marčią parsivedė — mas prýšinė[je] gyvenam* Grd (LKŽ X 696). Tokios pat reikšmės žodis *priešininkas* vartojamas ir ne žemaičio rašytojo Vaižganto kūrinuose: *Sau gi išsiimsiąs iš sūnaus gerą išmintinę ir ponu sau gyvensiąs priešinink e* LKŽ X 698. Savo žodyne šį žodį pateikia ir A. Juška: „Antras galas rūmo vadinas priešininkas, kur stov šeimyna“. Čia jau kita reikšmė — „samdinių kambarys, šeimyninė“. Šiaurės ir vakarų žemaičiams dar žinomas žodis *prýšininkis* „priebutis, prieangis“.

Atskirai paminėsime dar porą aukštaičių tarmėje vartojamų pavadinimų: *priešinė*, *priešinė*. Lietuvių kalbos žodyne viena pateiktų žodžio *priešinė* reikšmių — „namas, troba“ X 695. „Tautoje ir žodyje“ yra K. Būgos paskelbtas A. Kosarzevskio rankraščiuose rastas nežinomo dialektologo žemaitiškų-lietuviškų žodžių sąrašas. Viena jo eilutė tokia: „Priešinė — gryčia“. Jei čia žemaičių žodis, tai turėtų būti *prýšinė*, ne *priešinė*. K. Būga, remdamasis šiuo sąrašu, „Kalboje ir senovėje“ teigia: „Žemaičių priešinė esanti tas pat, kas ir aukštaičių gryčia ir pirkia“ II 48. Iš čia „Lietuvių kalbos žodyne“ atsirado anksčiau minėtoji *priešinės* reikšmė. K. Būga jokių būdu taip nemanė. Jis kėlė klausimą, ar gali *priešinė* reikšti *seklỹčią*, kurią, kaip svetimybę, vienas kritikas Vaižganto raštuose pakeitęs žodžiu *priešinė*. Valkininkuose vartojamas pasakymas *priešiniai* dantes „rodo, kad *priešinė* bus greičiau „передняя“ [priemenė] nekaip seklyčia“, — rašo K. Būga (II 49).

Jokioje tarmėje šiuo žodžiu namas, troba nevadinami. Kad *priešinė* yra patalpos pavadinimas, abejonių nekylo. Sugretinimas „priešinė — gryčia“ nereiškia, kad gretinami du gyvenamojo namo pavadinimai. Lietuvių tarmėse žodžiais *gryčia*, *trobą*, *pirkią* vadinami ne tik valstiečių gyvenamieji namai, bet ir jų svarbiausios patalpos. Štai dar vienas K. Būgos teiginys: „Šlājaus [gyvenamojo namo] yra šios dalys: 1) *gryčia* = žem. *trobą*, 2) *seklỹčia* = žem. *prýšininkė* [dėl šios gretybės K. Būga toje pačioje „Kalboje ir senovėje“ abejoja], 3) *prīngis* = žem. *preimenė*“ (K. Būga. Rinktiniai raštai. V., 1959. T. 2. P. 316–317).

Ką reiškia aukštaičių *priešinė*? Kaip minėjome, pietų aukštaičiams — tai gerą pirkios galo, svetainės pavadinimas. Be to, kai kuriems pietų aukštaičiams bei vakarų aukštaičiams kauniškiams šis žodis (kauniškiams ir *priešinė*) yra „priemenė ir patalpa kam pasidėti, kamara“, pvz.: *Priešinėj durys atdaros, ir varo vėjas Krok. Ko stovi priešinėje, eik į pirkį!* Ig. *Išneškit kopūstus in priešinę, ba jau inrūgo* Al. *Šiuosmet menkos bulvės — nė pusę priešinės nepripylėm* Vv (LKŽ X 696).

Ir dar pora giminiškų žodžių: *priešnė* „priebutis“ kartais vartojamas Alvite šalia pavadinimo *gōnkos* bei Kairiuose žinomas žodis *priešinys* „priemenė“ (LKA 39, 40).

Gražina Smalinskienė

FORMOS TEI KLAUSIMU

Žemaičių šnektose (Trýškiai, Eigirdžiai, Raudėnai, Papilė, Akmėnė, Keimė, Užventis, Pāvandenė, Šaukėnai, Padubysys, Pāšilė, Vāiguva) yra užfiksuota forma *tei* „tai“ (parod. įvardis, galintis jungti ir sakinio dalis ar sakinius). Pvz.: *t'ēi*

pas'ut't'n vā-kā „tai pasiutę vaikai“ (Raudėnai); *dābā t'eī. m'ē.ršt* „dabar tai miršta“ (Užventis, DūnŽ); *a t'ēi tā'p, a t'ēi tūoksā' ēs'i* „ar tai taip, ar tai toksai esi“ (Papilė); *g'ēr'i vālkā / t'eī. g'ērā / uo je kuók'i rūpu'ž'es / t'eī. g'ēr'au v'isā' n'ēr'eī.k* „geri vaikai, tai gerai, o jei kokie rupūžės, tai geriau visai nereikia“ (Kuršėnai, DūnŽ), *t'ēi tu n'ēis'i* (Pāšilė), *t'ēi bō.va l'īnks'm'ē lāikā / t'ēi šuókūom* (Trýškiai), *t'eī. būs d'id'el'i d'ī'va / ka n'eb'g'ē.rs s'v'ēc* (Kūrtuvėnai) ir t. t.

○ Tai yra vienu žemaičių šnektų faktai. A. Valeckienės tokių įvardžių ir jungtukų randama senuosiuose raštuose, ypač Chilinskio biblijoje, vakarų aukštaičių šnektose visoje panemunėje (Valeckienė, 1977, 62, 69; Valeckienė, 1984, 216) nepamatuotai, gal tiksliai galimi iš varniškio Vaišnorio „Margaritos teologiškos“. Chilinskio biblijos vertimo *tey* ištrauktas iš visos fonetinės sistemos, plg. ten *pateysimo* „pataisymo“ Ch¹347, *pateykuney* „pataikūnai“ Ch¹ 334, *waykej* „vaikai“ Ch¹302, 361, *tejs* „tais“ Ch¹ 237, 349, *ilgey* „ilgai“ Ch¹360, 370, *dienej* „dienai“ Ch¹193, plg. dar *grežus* „gražus“ Ch¹355 ir t. t. Tai susiję su pietų aukštaičių (vakarų dzūkų) dvibalsio *ai* pirmojo sando redukcija, ir dabar pastebima tose ar netolimose šnektose: *maišāi* „maišai“, *rai.kšt'ē* „raikštė“ Drūskininkai, *vai.kāi* „vaikai“ Veisiejai ir t. t. Pasitaiko ten ir *ai* keitimo dvibalsiu *ei*: *be'ikc* „baigti“, *d'eir'cas* „dairytis“ ir kt.

Vakarų aukštaičių ir net Ežvilko, Gaūrės *tei* yra *teip* variantas, nukritus priebalsiui *p*: *t'eī. n'egal'ū / t'eī. n'es'v'eikā / ka vō's kō'jes pāv'elku* Vl, *tai t'eī iž'd'ī'k'e' / tai t'eī pas'ut'e' / ka t'ig duók tó'kus* ir *vā.l'g'i't n'edūok* Jd; *tā vāika jī t'ēi i tarač'k'ina v'isur su sāv'im* Jrb (E. Grinaveckienės užr.); *kas t'ē. s'liēks t'eī to'l'i* Vdžg; *t'eī. sāk'i / aš t'ik pá.rsakau* Vl; *š'it'ei š'it'ei / vai.kai / t'eī. ir ž'inut / kai ž'v'ir'b'l'eī* Jd ir t. t. Tokių pavyzdžių yra pateikęs K. Jurkšaitis savo tautosakos užrašuose ir Prūsų Lietuvos: *Kasydamas galvą dūmojo šiai' ir tei', ką dabar reiktų daryt* Jrk 70.

Iš kur atsirado šis žemaičių *tei*? (Aukštaičių dalelytė yra iš *teip*, nukritus *p*, kaip ir *v'isāi* „visaip“ Jrb, Vl, Jd ir kt., *šiai* „šiaip“ Jd, *š'it'ei* „šitaip“ Jd, Vdžg.) A. Valeckienė tvirtina, kad *tei* atsiradęs iš *teip* (Valeckienė, 1984, 219). Galima tik pasakyti, kad daugelyje šnektų, kur ta įvardinė forma *tei* vartojama, sakoma tik *tā'p* Akm, Rdn, Pp, Krš, Krtv, Užv. Vidinė šnektų sistema neleidžia taip tvirtinti.

Tą dalyką reikėtų aiškinti visai kitaip, pagal tų šnektų fonetinę sistemą. Šiose visose šnektose yra nemažai žodžių, neturinčių tvirtesnių ryšių su giminingais žodžiais, šaknimis, kur *ai* yra pakeistas dvibalsiu *ei* (kartais tai būna naujas šnektoms, iš bendrinės kalbos atėjęs žodis). Pvz.: *d'ein'ū* „dainuoja“ Krš (*d'ein'ū* Pvn), *d'ein'ūškā* Krš „dainuška“ (*d'ein'ūškā* Eig, Ub, Rdn), *g'eī.žūs* „gaižus“ Krš (*g'eī.žōs* Vds, Rdn), *ž'ē.ips* „žaibas“ Krš, *ž'eibūt'i* „žaibuoti“ Krš (*ž'eibūt'e* Vksn, Pvn), *pāveī.žūs* Vrp (nors *vāi.žūs*), *p'ē.it'v'iet'is* „peikėtis“ Vds (kitur *pā.it'v'iet'is* || *pā.it'v'iet'is*), gal *reī.bul'u* Krš (*r'ēibol'ū* Pvn ir kt.), *g'eib't'e* „graibyti“ Rdn, Trš (*gr'eib't'i* Krš, Šauk), *t'r'eīn'ijē* „ratų dalis“ Krš (šalia dažnesnio *trān'ijē* Krš), plg. dar *ž'eīs't'i* nj. „žaišti“ Krš, Krtv, Šauk (*ž'eīs't'e* Rdn, Trš: *vākā. ž'ēid grāž'ē* Pp), *eikš't'iē* nj. „aikštė“ Krš; *ž'eī.zdā* nj. „žaižda“ Krš ir kt. Atkreiptinas dėmesys į *ai* || *ei* kaitaliojimąsi kokių žodžių variantuose: *kaip't'i* || *k'eip't'i*, *išvaizda* || *išveizda* || *iš'v'eiza*, *knaib's'i't'i* || *kn'eibāsi't'i*, *lai* (reč.) || *l'eī* (džn.) „tegu“, *pādraikūs* || *pādr'eikūs* „kuris draikosi“, *pakrá.imu* || *pakr'ē.imu* „išsklidu“, *švā.ipa* ||

š'v'ê.ipa (Luðkè) ir kt. Plg. dar *tarná.ut'ì* (*tarnâ.ut'ê*) || *t'ernâ.utê* (*t'ernâ.ut'ê*), *tâ.rnc* (bet dgs. kilm. *t'êrnû'n* „tarnų“).

Toks *ai* || *ei* įvairavimas tam tikruose žodžiuose bus priežastis atsirasti ir įvardžių formai (jungtukui) *t'êi*. Tai gali būti ir kiek senesnis faktas (plg. MT kai kuriuos faktus).

Forma *taĩ* šnektose aiškiai nebuvo siejama su *tas* (ypač žemaičiuose, kur apnyko vad. bevardė giminė, jų formos), todėl dvibalsis *ai* buvo pakeistas *ei*, jis net nebuvo suvienbalsintas pagal šnektų dėsnius. Sieti su *teip* nелеidžia šnektų sistema, leksikos vartojimo faktai. Tai dar patvirtina ir kartais greta vartojama forma *taĩ* DūnŽ 544 ir dalelytės *š'ìta* || *š'êtâ* „šitai, štai“ *tâtâ* „tatai“, *ũštatâ* || *òštatâ* „užtatai“, *tiktâ* || *tèktâ* „tiktai“. Todėl žodžių ir žodelių atsiradimą aiškinti reikia šnektų vidiniais dėsniais, niuansais, ne atsitiktinių, skirtingose tarmėse vartojamų žodžių panašumu.

LITERATŪRA

Valeckienė A. Forma *taĩ* ir jos variantai lietuvių kalbos tarmėse // Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1977. T. 17. P. 55–74.

Valeckienė A. Lietuvių kalbos gramatinė sistema. V., 1984.
Santrumpos kaip LKŽ.

Vytautas Vitkauskas